

Mateusz Mataniak

AKUSZERKI RZĄDOWE WOLNEGO MIASTA KRAKOWA (1815–1846). Z DZIEJÓW PUBLICZNEJ SŁUŻBY ZDROWIA NA ZIEMIACH POLSKICH W XIX WIEKU

Przedmiotem niniejszego opracowania jest działalność akuszerki w Wolnym Mieście Krakowie (dalej: WMK) (1815–1846), w tym ich umiejscowienie w systemie tzw. policji lekarskiej („policji medycynalnej”). Temat, z punktu widzenia funkcjonowania administracji publicznej, nie było dotąd przedmiotem naukowych dociekań, stąd dominująca w artykule rola materiałów archiwalnych. Spośród nich wskazać należy m.in. tzw. akta senackie, będące spuścizną po Senacie Rządzącym, a także zasoby Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (akta Wydziału Lekarskiego). Rolę uzupełniającą odegrały publikatory rządowe oraz opracowania z zakresu dziejów medycyny.

Nazwa „akuszerka” wywodzi się z języka francuskiego („*accouchement*”). Ich działalność jest ściśle związana z dwiema gałęziami medycyny – położnictwem i ginekologią. Przez wieki pomoc przy porodzie była atrybutem doświadczonych kobiet, w kulturze słowiańskiej zwanych „mądrymi babami”; zawód położnej znajdował się na niskim szczeblu hierarchii społecznej¹. Przykłady szokujących wierzeń i zwyczajów ludowych, które znajdowały odbicie w wiejskiej akuszerii, wpływając na jej wątpliwy poziom merytoryczny, zebrał Michał Zieleniewski².

¹ E. Waszyński, *Ginekologia i położnictwo*, [w:] *Dzieje medycyny w Polsce*, t. I: *Od czasów najdawniejszych do roku 1914*, red. W. Noszczyk, Warszawa 2015, s. 359; T. Pisarski, M. Obara, E. Waszyński, *Szkoły i twórcy współczesnej ginekologii polskiej*, Poznań 1991, s. 8. Poczynania te określano jako „babienie” („sztuka babienia”).

² Przykładowo: „przed porodem radzą się we wsiach nakadzić się spirytusem, w którym to celu rodzic mającą stawiają nad rozpalonym w naczyniu płaskim wyskokiem, w nadziei że to poród ułatwi”. M. Zieleniewski, *O przesądach lekarskich ludu naszego*, Kraków 1845,

Początki racjonalnego nurtu w akuszerii wiążą się z utworzeniem pierwszych szkół położnictwa (Lwów 1773, Siemiatycze 1783, Poznań 1799, Warszawa 1802). Kluczowe było utworzenie w Krakowie (1780) Katedry i Kliniki Położnictwa, której pierwszym kierownikiem został Rafał J. Czerwiakowski, następnie Fryderyk Colland. Wśród wykładowców „akuszerii praktycznej” na UJ po 1815 r. należy jeszcze wymienić Jana Chrzyciela Stummera, Józefa Kozłowskiego, Ignacego Woźniakowskiego, Sykstusa Lewkowicza, Józefa Jakubowskiego oraz Karola Soczyńskiego. W 1833 r. nastąpił ostateczny podział przedmiotów związanych z nauczaniem położnictwa (chirurgia teoretyczna, „sztuka położnicza teoretyczna” oraz „praktyczna z kliniką”). W 1834 r. katedrę położnictwa objął Józef Kwaśniewski, który znacząco przyczynił się do wzrostu poziomu nauczania, sprawniejszej organizacji kliniki oraz polepszenia jakości udzielanej pomocy medycznej³.

W okresie WMK wśród kobiet świadczących usługi położnicze można było wyróżnić akuszerki rządowe, otrzymujące wynagrodzenie ze Skarbu Publicznego oraz akuszerki prywatne, utrzymujące się wyłącznie z opłat od pacjentek. Pierwsze z wymienionych były częścią tzw. policji lekarskiej („policji medycynalnej”), czyli publicznej służby zdrowia. Jej ramy organizacyjne określono w 1816 r. Naczelný nadzór sprawował w tym zakresie Wydział Spraw Wewnętrznych, bezpośredni zaś – Protomedyk WMK, oceniający (przy pomocy tzw. list konduity) kwalifikacje urzędników zdrowia⁴.

W początkach WMK pracowały akuszerki mianowane przez władze Księstwa Warszawskiego. Była wśród nich Barbara Pykowska, legitymująca się zezwoleniem (patentem) na działalność, wystawionym przez ministra spraw wewnętrznych⁵. W związku z otrzymaniem w 1816 r. nominacji na akuszerkę okręgową,

s. 23–24, 27. Autor studiował medycynę na Wydz. Lekarskim UJ, pracował też jako adiunkt kliniki położniczo-ginekologicznej. Zob. J. Wojewoda, *Michał Zieleniewski*, [w:] *Krynica*, red. F. Kiryk, Kraków 1994, s. 397–398.

³ Zob. szerzej: Z. Gajda, *Nauczanie medycyny na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki” 1978, t. CXX, s. 26, 31–32, 36–37, 83–85 oraz S. Schwarz, *Nauka i nauczania położnictwa i chorób kobiecych na Krakowskim Wydziale Lekarskim*, [w:] *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. II: *Historia katedr*, red. L. Tochowicz, Kraków 1964, s. 296.

⁴ *Urządzenie wewnętrzne Senatu WMK i jego Okręgu z 15 VII 1816*, ogłoszone pismem Senatu Rząd. nr 2104 DGS, „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” (dalej: Dz. Rozp. Rząd.) z 1816 r. (art. 30 oraz Rozdz. XI „O Protomedyku”, art. 79–83). Zasady utrzymano w rozporządzeniu Senatu Rząd. z 11 I 1822, nr 117 DGS, *Połączenie Wydziałów Spraw Wewnętrznych i Policji*, Dz. Rozp. Rząd. z 1822 r.

⁵ Pismo Prefekta Departamentu Krakowskiego do B. Pykowskiej z 21 IX 1811, nr 9397,

Pykowska otrzymywała 400 złp rocznej pensji; miejscem jej urzędowania był Chrzanów, z którego nie mogła wyjeżdżać, w „sprawach prywatnych”, bez zgody przełożonych⁶. W rok później Pykowska wystąpiła o przeniesienie do Krakowa bądź „uwolnienie od obowiązków” przez wzgląd na „interesta familijne”⁷.

Jej następczynią została Anna Szuchowa (Schuhowa)⁸. Przed udzieleniem nominacji opinię w jej sprawie sporządził zastępca Protomeyka (prof. Ignacy Linhardt)⁹. Senat wyjątkowo zgodził się na wypłacenie awansem dwóch pensji miesięcznych z powodu trudności z pokryciem kosztów przeprowadzki do nowego miejsca pracy¹⁰. Można w tym miejscu o konflikcie Szuchowej z chrzanowskim chirurgiem okręgowym, który kwestionował jej umiejętności, a także zarzucał wygórowane oczekiwania finansowe. Ponieważ akuszerka była spokojna co do opinii mieszkańców, którym „wielokrotnie udzieliła pomocy”, jak też wójta gminy, za najrozsądniejsze uznała „spokojne i miłe znoszenie się” z adwersarzem¹¹.

Głównym zadaniem akuszerki było „ułatwianie połogów niewiastom klas włościańskich, częstokroć dla braku pomocy niebezpieczeństwem utraty życia zagro-

WMK V-192, k. 1035; Decyzja Ministra Spraw Wewnętrznych z 30 VIII 1811. Wejście w obowiązki wiązało się z odczytaniem instrukcji urzędowania, uiszczeniem opłaty stemplowej oraz złożeniem przysięgi.

⁶ Pismo B. Pykowskiej do Senatu Rząd. z 29 IV 1816, WMK V-192, k. 1033–1034; Pismo Senatu Rząd. do B. Pykowskiej, Wydziału Policji, Protomeyka, Biura Rachuby, Kasy Głównej i „Dziennika Rządowego” z 16 XII 1816, ibidem, k. 1031–1032.

⁷ Pismo B. Pykowskiej do Senatu Rząd. z 30 IV 1817, WMK V-192, k. 1027–1028; Pismo Senatu Rząd. do Pykowskiej, Wydziału Policji, Biura Rachuby i Kasy Głównej z 5 V 1817, nr 1290, ibidem.

⁸ Pismo A. Szuchowej do Senatu Rząd. z V 1817, WMK V-192, k. 1025. Szuchowa przedłożyła „dowód zdatności”, wydany 11 IV 1808 r. przez Akademię Krakowską oraz „świadcstwo bezkarnej konduity”. Prośbę motywowała m.in. „chęcią ulżenia rodzicom”.

⁹ Opinia zastępcy Protomeyka WMK z 10 VI 1817, WMK V-192, k. 1023. Linhardt stwierdził, że austriacki patent dowodzi umiejętności akuszerki oraz faktu złożenia ścisłego egzaminu. Inny allegat świadczył o jej „szczęśliwych dowodach praktycznych”. Pismo Senatu Rząd. do Wyd. Policji, Protomeyka, Biura Rachuby, Kasy Głównej i „Dziennika Rządowego” z 11 VI 1817, nr 1688, ibidem, k. 1024, 1047 (nominacja).

¹⁰ Pismo Senatu Rząd. do Biura Rachuby, Kasy Głównej i A. Szuchowej z 1 VII 1817, WMK V-192, k. 1020. Szuchowa potrzebowała pieniędzy na urządzenie się w nowym miejscu, chciała ze sobą zabrać dzieci i ruchomości.

¹¹ Pismo A. Szuchowej do Senatu Rząd. z 15 V 1825, WMK V-192, k. 1017–1018, 1053. Chirurg Winiarski kilkakrotnie groził akuszerce, próbował też doprowadzić do jej zastąpienia przez żonę jednego z żandarmów. Szuchowa wystąpiła do Senatu o „ugruntowanie w urzędowaniu”.

zonych”, a także wystawianie „urzędowych przekonań”¹². Wybierano je w drodze konkursów, co miało zapewnić wysoki poziom fachowości. W postępowaniu konkursowym, oprócz podania i życiorysu, należało przedstawić „dowody kwalifikacji”. Jeden z konkursów ogłoszono np. w 1841 r. w związku z odejściem Heleny Gabrysiewiczowej, położnej przy krakowskim Gmachu Więzień Kryminalnych¹³. O posadę starało się dziewięć kobiet¹⁴. Jedną z nich, B. Okręglicka, przedłożyła dyplom wydany przez Wydz. Lekarski UJ, a także następujące świadectwa: a) Fizyka Miejskiego z 1840 r. (świadczące o licznych „dowody poświęcenia”); b) urzędnika zdrowia (posiadanie „dużych umiejętności w obrotach płodu i sztucznym jego wydobywaniu, zręczność i znajomość sztuki położniczej”); c) gromady Krowodrzy, stwierdzające przyczynianie się do poprawy zdrowia matek i dzieci, „już po odstąpieniu przez lekarza”; d) obywateli informujące, że „z uszczerbkiem dla swoich funduszów przynosiła ulgę cierpiącym kobietom”¹⁵. Identyczną procedurę zastosowano przy wyborze akuszerki w Czernichowie¹⁶, w miejsce przeniesionej do Krakowa Ł. Wierzbickiej¹⁷; została nią Z. Kaltnerowa¹⁸.

¹² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 14 VI 1833, nr 3397, Dz. Rząd. WMK z 29 VI 1833, nr 20, s. 74. Ogłoszenie dotyczyło Karoliny Basińskiej, akuszerki w Mogile.

¹³ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 7 VIII 1841, nr 158, Dz. Rząd. WMK z 14 VIII 1841, nr 81–82, s. 329. Wejście w obowiązki miało nastąpić 1 IX 1841 r., pensję ustalono na 200 złp, dowody kwalifikacji składano w ciągu 14 dni.

¹⁴ *Lista Kandydatek o posadę Akuszerki Rządowej w mieście Krakowie stosownie do ogłoszonego w Dzienniku Rządowym nr 81–82 konkursu ubiegających się z 30 VIII 1841*, WMK V-192, k. 1091–1092, 1133. Były to: Barbara Okręglicka *secundo voto* Bulikowa (dyplom wydany przez Wydz. Lekarski UJ w 1821 r.), Marianna Długoszewska (1830), Katarzyna Durska (1832), Zuzanna Kaltnerowa *I-mo voto* Cięciółowska (1824), Ludwika Mąkowiczowa (1829), Agnieszka Rzemieńska (1839), Agnieszka Storcowca (1817), Łucja Wierzbicka z Krogulewskich (1829) i Anna Skalska (1840).

¹⁵ *Lista Kandydatek o posadę Akuszerki Rządowej...*, WMK V-192, k. 1091. Okręglicka miała 21-letnią praktykę położniczą, informowała też o kilkakrotnym zastępowaniu Gabrysiewiczowej w szpitalu więziennym. Podobne dokumenty przedstawiły pozostałe kandydatki. Zob. prośbę A. Rzemieńskiej (zam. ul. Długa 89), ibidem, k. 1093–1094 oraz L. Mąkowiczowej (zam. ul. Mikołajska 629), ibidem, k. 1125–1126.

¹⁶ *Lista Kandydatek o posadę Akuszerki Okręgowej stosownie do ogłoszonego w Dzienniku Rządowym nr 81–82 konkursu ubiegających się z 14 X 1841*, WMK V-192, k. 1137.

¹⁷ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 3 IX 1841 nr 4790, Dz. Rząd. WMK z 22 IX 1841, nr 93, s. 377; obwieszczenie Sekretarza Gen. Senatu Rząd. z 21 IX 1841, nr 209, ibidem, z 25 IX 1841, nr 94–95, s. 381. Pensję akuszerki ustalono na 300 złp.

¹⁸ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 16 X 1841, nr 5582 Dz. Rząd. WMK nr 107–108 z 3 XI 1841, s. 433.

W świetle dokumentów można stwierdzić, że liczba akuserek w WMK była niewystarczająca¹⁹. W 1829 r. Fizyk Okręgowy przekonywał o konieczności zatrudnienia dodatkowej akuszerki w Czernichowie, jako że doszło tam do „kilku smutnych wypadków na rodzących kobietach” (śmierć w połogu)²⁰. Przez wzgląd na wygodę mieszkańców, drugą akuszerką mianowano Ł. Wierzbicką²¹.

Zakres obowiązków akuserek szczegółowo określała instrukcja z 1842 r., której projekt opracował Protomedyk J. Jakubowski²². Najważniejsze było dla niego zapewnienie równego dostępu do pomocy położniczej, niezależnie od zamożności kobiet, a także dbałość o należyte wykonywanie obowiązków przez akuszerki itd.²³ Zawartość projektu przesłano do zaopiniowania Wydz. Lekarskiemu UJ, po jego wcześniejszej analizie w Wydz. Spraw Wewnętrznych²⁴. Opinia uczonych lekarzy napłynęła pod koniec 1841 r.²⁵ Zmodyfikowaną przez fakultet medyczny wersję Senat zaaprobował 21 III 1842 r.²⁶

¹⁹ Podobnie było w Królestwie Polskim, gdzie w 1857 r. na 4 734 000 ludności odbyło się 201 000 porodów, akuserek było tylko 698. Jeszcze w 1888 r. blisko 80% kobiet rodziło bez umiętej pomocy. T. Pisarski, M. Obara, E. Waszyński, *Szkoły i twórcy współczesnej ginekologii polskiej*, Poznań 1991, s. 9.

²⁰ Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Senatu Rząd. z 16 VIII 1829, WMK V-192, k. 1015–1016; Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Protomedyka, Biura Rachuby, Kasy Głównej i „Dziennika Rządowego” z 27 VIII 1829, nr 3920, ibidem, k. 1016, 1055. Również w pobliskim Chrzanowie była tylko jedna akuszerka rządowa, podobnie jak w Krzeszowicach („Państwo tenczyńskie” hr. Potockich).

²¹ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 27 VIII 1829, nr 3920, Dz. Rząd. WMK z 29 VIII 1829, nr 32, s. 125–126. Wierzbicka przedłożyła „świadectwo egzaminowania” na Wydziale Lekarskim UJ.

²² Pismo Protomedyka do Senatu Rząd. z 4 IV 1840 (do nr 1942), WMK V-192, k. 989.

²³ *Projekt do Instrukcji dla Akuserek Rządowych przez Protomedyka przedstawiony* z 4 IV 1840, WMK V-192, k. 991–993. Akuszerki miały także informować lekarzy o stanie zdrowia kobiet, składać raporty Fizykowi, przed objęciem stanowiska – składać przysięgę przed Wydz. Lekarskim UJ. Projekt liczył 10 paragrafów.

²⁴ Pismo Senatu Rząd. do Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych z 24 IV 1840, nr 1942, WMK V-192, k. 990; Opinia Wydziału Spraw Wewn. z 9 V 1840, ibidem.

²⁵ Pismo Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych do Senatu Rząd. z 23 XII 1841, nr 1404, WMK V-192, k. 975. Pod zmodyfikowaną wersją projektu podpisali się prof. Ludwik Bierkowski (dziekan) i Fryderyk Hechel (sekretarz wydziału).

²⁶ Pismo Senatu Rząd. do Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych i Wydz. Spraw Wewnętrznych z 21 III 1842, nr 338, WMK V-192, k. 976–977. Wprowadzone zmiany dotyczyły m.in. obowiązku przeprowadzenia egzaminów co trzy lata, w razie stwierdzenia braków w wykształceniu akuserek, skutkujących np. zaniedbaniami w obowiązkach. Instrukcję miano bezpłatnie udostępnić akuszerkom.

Najważniejszym zadaniem akuszerki było odbieranie porodów (miejskie w Krakowie, okręgowe – we wsiach i miasteczkach), z poszanowaniem reguł sztuki położniczej. Warunkiem rozpoczęcia działalności było złożenie egzaminu zawodowego przed komisją, w której zasiadali lekarze-profesorowie Wydz. Lekarskiego oraz jeden z urzędników zdrowia. Po jego pomyślnym odbyciu akuszerka składała przysięgę²⁷. Ponośliły one odpowiedzialność wynikającą z przepisów policyjno-lekarskich oraz karnych²⁸.

W pracy miały okazywać szacunek nie tylko kobietom ciężarnym, ale także lekarzom i akuszerom. Wymagano od nich, jako osób zaufania publicznego, dobrego, zgodnego z „prawidłami moralności”, prowadzenia się, w „pożyciu domowym i towarzyskim”. Akuszerki miały żyć „cnotliwie i trzeźwo”, co pozwalało na zachowanie ciągłej gotowości do „udania się na każde wezwanie, w dzień i w nocy”. Poza tym miały być dyskretne, unikać obmowy i plotek, zwłaszcza dotyczących „cudzych chorób i wad w budowie ciała”. Niemile widziane było też „wprasowanie się do osób ciężarnych”. Nakazano im szczegółowe informowanie lekarzy i akuszerów o stanie zdrowia kobiet. Nie mogły zatajać popełnionych błędów („gdyby zdarzyło im się pomylić lub pobłądzić”), aby nie pogarszać sytuacji kobiet powierzonych ich opiece. Instrukcja nakazywała też „wyrozumiałość i łagodność dla kobiet szukających pomocy”, „roztropne ocenianie każdego przypadku” oraz „indywidualne podejście” do każdej pacjentki²⁹.

Szczególną uwagę poświęcono czynnościom akuszerskim. Każda akuszerka miała dysponować specjalistycznym sprzętem. Instrukcja wymieniała narzędzia, takie jak: a) strzykawka cynowa wielka („serenga”), mogąca odjąć pół kwarty płynu, „do dawania enem”; b) mniejsza strzykawka maciczna z rurką w kształcie łuku, dla wstrzykiwania płynów do macicy; c) moczociąg srebrny żeński oraz z gumy prężnej; d) nożyczki z zaokrągleniami na końcach, do przecinania pępowiny (sznurka pępkowego); e) tasiemki niciane do zawiązywania pępowiny; f) dwie taśmy jedwabne na pętle do obrotów; g) dwie

²⁷ Zob. tekst przysięgi Teresy Ausztynowej z 21 VII 1822, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej: AUJ), „Akta akuszerki 1803–1847, Układ alfabetyczny A-E”, WL I 96. k. nspg. oraz Chai Aumerowej z 25 VII 1824, *ibidem*.

²⁸ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 21 III 1842, nr 338 DGS, *Instrukcja dla akuszerki praktykujących w Mieście Krakowie i Okręgu*, WMK VI-58, k. 459–460 (art. 1, 3–4). Druk urzędowy [w:] AUJ, „Chirurgi niżej i akuszerki XII 1800–III 1849”, WL I 100, k. nspg. Odpowiedzialność obejmowała wszelkie uchybienia w wykonywaniu zawodu.

²⁹ *Ibidem*, k. 459–460 (art. 2–4). W innej części instrukcji stwierdzono, że akuszerki powinny stanowić „wzór harmonii i moralnego postępowania dla innych”.

szklane pompki mleczne; h) duże gąbki. Na akuszerki nałożono obowiązek ustawicznego podnoszenia kwalifikacji („doskonalenia wiadomości z zakresu położnictwa”), m.in. dzięki podręcznikowi położnictwa („specjalistyczna książka”), który ułatwiał „porównywanie własnych spostrzeżeń w rozlicznych odmianach ciąży, porodu i położu, z ustaleniami nauki”. Położne miały wystrzegać się zajęć ubocznych, zwłaszcza takich, które mogłyby spowodować uszkodzenia dłoni („zniszczyć czucie w palcach”)³⁰.

Akuszerkom nie wolno było przekraczać swoich uprawnień, ordynować zaś środki medyczne jedynie spośród zalecanych w trakcie wykładów akademickich. Zabronione było przepisywanie bądź zalecanie lekarstw, jak też stosowanie instrumentów, które zastrzeżono do wyłącznego użytku lekarzy. Zapowiedziano surowe karanie działań podejmowanych wbrew instrukcji; kompetencje w tej mierze powierzono Wydz. Lekarskiemu, który mógł odebrać pozwolenie (konsens) na działalność, na czas określony bądź na zawsze. Akuszerki miały informować władze policyjno-lekarskie o przypadkach zatajenia ciąży, „porodach tajemnych”, dokonanych aborcjach („zatrąceniach płodu”) oraz dzieciobójstwach. W razie dostrzeżenia wśród mieszkańców „zwyczajów szkodliwych bądź przesądnych” miały je wykorzeniać „sposobami trafnymi i rozsądnymi”. Chodziło w tym miejscu zwłaszcza o „zły zwyczaj, gusła i zabobon”³¹.

Twórcom instrukcji nieobca była myśl zapewnienia wszystkim kobietom, niezależnie od zamożności, dostępu do pomocy położnej. Akuszerki miały świadczyć pomoc o każdej porze dnia i nocy, bez względu na „zamożność bądź wyznanie wzywające”. Nie wolno im było odstępować od ubogiej pacjentki, nawet w razie otrzymania wezwania od kobiety „znakomitej i bogatej lub przyjaciółki osobiście sobie znanej”; wyjątek czyniła zgoda kobiety, przy równoczesnym zapewnieniu jej fachowej opieki („pozostawienie zastępczyni”). Przyspieszanie porodu było niedopuszczalne. Akuszerka mogła odejść od kobiety dopiero po stwierdzeniu „dobrego stanu zdrowia matki i dziecka”. Wymagane były także wizyty kontrolne, trzy razy dziennie, przez 9 dni od daty porodu³².

³⁰ Ibidem, k. 460 (art. 5–7). Wszystkie elementy wyposażenia miały być utrzymywane w czystości.

³¹ *Instrukcja dla akuszerek...*, k. 461–462 (art. 8–11). Działanie wbrew instrukcji miało nie tylko świadczyć o zarozumiałstwie akuszerki, lecz także spowodować nieodwracalne szkody społeczne.

³² Ibidem, k. 462–463 (art. 12–14). Uznano bowiem, że „kobieta zamożna łatwiej znajdzie ratunek”. Nie miała więc także odgrywać roli „wysokość spodziewanego zarobku”.

Równie dokładne były przepisy dotyczące odbierania porodu oraz działań podejmowanych bezpośrednio po jego zakończeniu. Po zawiązaniu sznurka pępkowego akuszerka miała dokładnie obejrzeć dziecko; w razie stwierdzenia choroby lub „wady w ukształceniu” miała „ostrzec inne osoby do rodziny należące”, nie powodując przy tym „wzburzenia matki”. W przypadkach „niepokojącego stanu zdrowia” położne wzywały lekarza-ginekologa; gdy było to niemożliwe, czynności ratunkowych mogły być podjęte dopiero po wezwaniu dwóch świadków bądź złożeniu oświadczenia przed „władzą parafialną bądź policyjną”; w sytuacji zagrożenia życia dziecka, gdy nie można było wezwać duchownego, akuszerka mogła „ochrzcić dziecko z wody”, jeżeli jego matka była chrześcijanką. Zakazano wdawania się z ciężarnymi w rozmowy na tematy mogące spowodować „wzburzenie bądź namiętności”, zwłaszcza o nieszczęśliwych wypadkach, co „nadmierzalnie zatrząsa niewiasty”. Nie do przyjęcia było też wścibstwo („wdawanie się w cudze pożycie i stosunki domowe”), naruszające „spokojność i zgodę familijną”. W razie odbierania porodu od kobiet niezamężnych, akuszerki miały się wystrzegać „ustalania ojca oraz jakiegokolwiek rozpowiadania”. W razie pozornej śmierci dziecka położne zobowiązano do czynności przywracających do życia, chyba że dostrzegły „ślady zgnilizny na ciele”. W przypadku śmierci kobiety wzywano lekarza, dla „wyjęcia dziecka, które mogłoby w ten sposób być utrzymane przy życiu”. Obowiązek ratowania (oraz zapobiegania „samowolnemu gubieniu”) dotyczył też potworków („dziwotwór”, „monstrum”), o których akuszerki zawiadamiały lekarza. Uczestnicząc przy obrzędach chrzcielnych akuszerka dbała, aby „zimna woda nie zaszkodziła dziecku”, „zwyczajowe biesiady” zaś jego matce³³.

W instrukcji znalazły się także zalecenia, jak postępować w sytuacjach zagrożenia zdrowia lub życia matki i dziecka, w razie „jakichkolwiek nieprawidłowości w ciąży, porodzie i połogu”. W fazie ciąży („brzemienność”) lekarz bądź akuszer mieli być wzywani przez akuszerkę w następujących sytuacjach: a) „słabość kobiety”, aby wskazać jej konieczność odmiany trybu życia („sposobu życia”); b) stwierdzenie choroby wewnętrznej; c) wcześniejsze poronienie przez kobietę; d) zatrzymanie moczu bądź jego bolesne oddawanie; e) mimowolne odchodzenie moczu; f) przepuklina, opadnięcie pochwy, jej zrośnięcie bądź skaleczenie, hemoroidalne obrzmienie kiszki stolcowej, opuchnięcie nóg

³³ Ibidem, k. 463–465 (art. 15–24). W przypadkach porodu mnogiego instrukcja nakazywała „umieszczenia znacznika na dziecku”, pozwalającego na jego odróżnienie od później urodzonych.

lub narządów płciowych; g) zagrożenie pęknięcia żyły; h) opadnięcie macicy lub tyło-pochyłość; i) krwotok części rodnych bądź groźba przedwczesnego porodu; j) podejrzenie ciąży pozamacicznej; k) ciąża wątpliwa; l) zbyt szczupła miednica; ł) zbyt długie trwanie ciąży³⁴.

W fazie porodu obowiązek sprowadzenia lekarza aktualizował się w następujących przypadkach: a) osłabienie ogólne, mdłości, konwulsje, krwotok; b) bóle kurczowe i fałszywe; c) opóźnienie porodu, powiększenie obrzęku dziecka; d) ustawiczne bóle brzucha, zapalenie części organizmu; e) utrudnione oddychanie; f) obrzęk części płciowych – wodnista bądź krwista; g) ściśnienie szpary łonowej bądź pochwy macicznej; h) źle ukształtowana, ciasna miednica; i) obrzmienie hemoroidów; j) pęknięcie macicy; k) przeciągnięcie się porodu po odejściu wód płodowych³⁵.

Instrukcja wymieniała jeszcze inne niebezpieczne sytuacje, związane ze „zbożeniami” w przebiegu porodu: a) ze strony dziecka (np. „niepomysłne nastawianie do porodu”, „poprzeczne położenie dziecka”, zbyt duże rozmiary główki, za szerokie barki itp.); b) ze strony „tworów do płodu należących” (np. przyklejenie łożyska nad ujściem macicznym, nieodchodzenie łożyska itp.)³⁶.

Istotne były także okoliczności, które mogły zaistnieć po porodzie. Były to: a) nieprawidłowości w stanie połogowym; b) znaczny upływ krwi; c) pozostanie części łożyska w macicy; d) bóle w brzuchu; e) nieprawidłowe odchody porodowe; f) zatwardzenie stolca, biegunka; g) brak mleka w piersiach bądź pokarm złej jakości; h) zwichnięcie bądź złamanie kości ogonowej. Wymieniono też niepokojące objawy u noworodka, uzasadniające wezwanie lekarza: a) narodzenie w stanie pozornej śmierci; b) dostrzeżenie stanu choroby, np. zapalenie oczu; c) wady przyrodzone, np. zrośnięcie powieki bądź ust, zajęcza warg, wilcza paszcza, przyrośnięty język, niekształtność części płciowych, wątpliwości w oznaczeniu płci itd.³⁷

Instrukcja utrzymywała nadzór nad akuszerkami ze strony Fizyków (Miejski i Okręgowy) oraz podległych im lekarzy rządowych. W celach kontrolnych miały prowadzić szczegółową dokumentację, na którą składały się:

³⁴ Ibidem, k. 465–466 (art. 25, pkt A, lit. 1–13).

³⁵ Ibidem, k. 466–468 (art. 25, pkt B, lit. 1–12).

³⁶ Ibidem, k. 468–469 (art. 25, pkt C, lit. 1–7; pkt D, lit. 1–5).

³⁷ Ibidem, k. 469 (art. 25, lit. E, pkt 1–12; lit. F, pkt 1–4).

a) „Dzienniki czynności”; b) „Wykazy porodów”; c) „Książeczki wykonanych czynności”. Na błędy w sztuce położniczej mieli akuszerkom zwracać uwagę lekarze i akuszerowie; w razie nieskuteczności pouczeń zawiadamiali Dyrekcję Policji, która mogła przekazać sprawę Wydz. Spraw Wewnętrznych. W razie przekroczenia art. 7, 9, 11–12 instrukcji wszczynane było śledztwo policyjne, w rezultacie którego nakładano kary pieniężne (20–40 złp). W razie powtórzenia się nieprawidłowości Wydział Lekarski UJ mógł orzec pozbawienie prawa wykonywania zawodu („prawa praktyki”) przez oznaczony czas. W razie „nieszczęśliwego zakończenia porodu”, w następstwie popełnionych błędów, akuszerce groziła odpowiedzialność karna³⁸.

Zachowane załączniki do instrukcji przekonują, że dokumentację położnych istotnie cechował duży stopień szczegółowości, co dotyczyło zarówno „Dziennika akuszerki”³⁹, jak też „Raportu półrocznego”⁴⁰.

Dom akuszerki miał być odpowiednio oznakowany, z podaniem „nazwiska i profesji”, bez „dodatkowych malowideł i obrazów bliżej objaśniających powołanie”; obowiązkowe było wyposażenie w dzwonek do drzwi. Akuszerki nie mogły się oddalać z wyznaczonego rewiru („wyznaczone miejsce”), w razie konieczności wyjazdu miały poinformować zwierzchników o celu podróży; jeżeli miał on trwać powyżej 24 godzin, informację przekazywano urzędnikowi policyjnemu, a także wyznaczano zastępczynię. Jeśli chodzi o honorarium akuszerki rządowych, to były one opłacane ze Skarbu Publicznego; pomocy

³⁸ Ibidem, k. 469–470 (art. 26–29). Wykazy i książeczki miały być przedstawiane odpowiedniemu Fyzykowi, w czerwcu i grudniu każdego roku; miały one być opatrzone podpisami członków rodziny, które potwierdzały prawidłowość wykonanych czynności.

³⁹ Zob. *Dziennik czynności Akuszerki NN z roku 184...* Zawierał on następujące rubryki: imię i nazwisko ciężarnej lub położnicy, wiek, stan, czy pierwiastka czy mnogorodnia; miejsce zamieszkania; który miesiąc ciąży, jakie były szczególne przypadłości, jaką udzielono pomoc; dzień i godzina porodu (rozpoczętego, zakończenia i płęć dziecka); jaki był poród (prawidłowy, wczesny, sztuczny, rodzaj porodu – główkowy, nóżkowy itp.); czy był wezwany lekarz bądź akuszer (nazwisko); jakiej udzielono pomocy (w szczególności czy rychło odeszło łożysko, dobrowolnie czy za pomocą sztuki); ukończenie porodu (szczęśliwe lub nie, dla matki dziecka czy obojga); długość ciała dziecka, sznurka pępkowego, średnica główki oraz łożyska.

⁴⁰ Zob. *Raport półroczny Akuszerki NN z roku 184... ilości, jakości porodów wraz z skutkami dla matki jako też dziecięcia, przez Akuszerkę obsługiwanych, zgodny z Dziennikiem czynności w półroczu 1 roku 184...* W raporcie figurowały następujące rubryki: wyszczególnienie miejsc, gdzie była udzielana pomoc, porody naturalne przy zwyczajnej pomocy (pomyślnie, ze śmiercią dziecka, ze śmiercią matki, ze śmiercią obojga), porody niewczesne, porody z udzieleniem pomocy ręcznej, uwagi.

udzielały więc bezpłatnie, jedynie w razie konieczności pokonania długiej trasy mogły zażądać dostarczenia podwozy. Na akuszerkach spoczywały jeszcze inne obowiązki, wśród nich: a) badanie prostytutek podejrzanych o choroby weneryczne, na wezwanie władz policyjnych; b) w sprawach sądowych – „ustalanie rzeczowe” ciąży lub okoliczności wskazujących na poród, chorobę narządów płciowych itp.⁴¹

Należy pamiętać, że akuszerki pracowały też w krakowskich szpitalach. Przykładowo w 1821 r. Senat wezwał kobiety do składania podań wraz z „dowodami kwalifikacji”, w związku z możliwością zatrudnienia w szpitalu św. Łazarza na Wesołej⁴². Bliższe informacje o warunkach pracy położnych można odnaleźć w ogłoszeniu konkursowym z 1827 r.⁴³ Warto wskazać na obowiązek akuszerki żydowskiej informowania urzędników stanu cywilnego o narodzinach dziecka, w ciągu trzech dni od zaistnienia tego faktu (art. 55 Kodeksu Napoleona); niedopełnienie obowiązku skutkowało karą pieniężną 6 zł⁴⁴.

Można dodać, że obowiązek oddawania kobiet ciężarnych pod opiekę akuszerki spoczywał na Dyrekcji Policji. W razie zbliżania się terminu porodu kobiety miały być przekazywane do szpitala położniczego („kliniki chirurgicznej”)⁴⁵.

Kilka uwag należy poświęcić odpowiedzialności karnej za przestępstwo przerwania ciąży, wskazane w części I Kodeksu karnego z 1803 r. (zw. „Fran-

⁴¹ *Instrukcja dla akuszerki...*, k. 470–473 (art. 1–6 części dodatkowej).

⁴² Obwieszczenie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 14 XII 1821, nr 2970, Dz. Rząd. WMK z 29 XII 1821, nr 39, s. 154–155; Uchwała Senatu Rząd. z 2 XI 1821, nr 3757. Dowody kwalifikacji miano składać do 15 II 1821 r.

⁴³ Obwieszczenie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 15 VII 1827, nr 3853, Dz. Rząd. WMK z 4 VIII 1827, nr 21–22, s. 84. Była tam mowa o wynagrodzeniu szpitalnej akuszerki (200 złp rocznie) darmowym wyżywieniu („stół”), zakwaterowaniu („mieszkanie”), opale i świetle. „Świadectwa nauki i obyczajów” kandydatki miały składać do 1 IX 1827 r.

⁴⁴ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 21 III 1837, nr 1451, Dz. Rząd. WMK z 14 IV 1837, nr 21–22, s. 82–84; Rozporządzenie Senatu Rząd. z 6 VII 1832, nr 3096. Jeżeli poród odbywał się w obecności lekarza bądź akuszerki, wówczas zeznanie przed urzędnikiem miało nastąpić w towarzystwie dwóch świadków. Karę wobec ludności żydowskiej I klasy ustalono na 8 złp, II klasy 4 złp, III klasy 2 złp. Powyższe przepisy przesłano rabinom Komitetów Starozakonnych w Krakowie i Chrzanowie, celem ich ogłoszenia w synagogach.

⁴⁵ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 1 XI 1833, nr 2736 DGS, *Nowa Instrukcja Dyrekcji Policji*, „Dziennik Praw WMK” (dalej: Dz. Praw WMK) z 1834 r. Rozdział IV „O szczególnych obowiązkach urzędników służbą wewnętrzną zajętych”. „Co do policyi lekarskiej” (art. 181). Dyrektor placówki miał otrzymać zapieczętowaną wiadomość o tożsamości kobiety.

ciszczana”)⁴⁶. Mogło ono wystąpić jako „zronienie płodu” bądź „uskutecznienie rozwiązania w ten sposób, że na świat płód nieżywy wydany został”. Usiłowanie dokonania aborcji było zagrożone karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do roku, jej dokonanie, karą ciężkiego więzienia od roku do 5 lat (art. 128–129). W identyczny sposób było karalne usiłowanie lub dokonanie usunięcia płodu, wbrew „wiedzy i zezwoleniu matki”; jednakże, jeżeli sprawca naraził kobietę na niebezpieczeństwo utraty życia bądź uszczerbku na zdrowiu, podlegał karze pozbawienia wolności od 5–10 lat (art. 131–132)⁴⁷. Także w części II Kodeksu, wśród „ciężkich przestępstw policyjnych”, znalazły się przepisy związane z działalnością akuszerki. Art. 98–99 za niedozwoloną uznawały działalność zarobkową, polegającą na nielegalnym świadczeniu usług lekarskich („kuracje dla chorych”), przy czym karę aresztu (od 1 do 6 miesięcy) miano orzekać proporcjonalnie do czasu trwania występku oraz stopnia wyrządzonych szkód⁴⁸. Akuszerka, podobnie jak lekarz odbierający poród, którzy nie dochowali tajemnicy zawodowej, podlegali karze zawieszenia prawa działalności przez trzy miesiące (w razie jednokrotnego dopuszczenia się czynu), przez jeden rok (w razie ponownego jego stwierdzenia), a w ostateczności na zawsze (po trzykrotnym ujawnieniu niedyskrecji)⁴⁹.

Rozporządzenia z 1842 r. odzwierciedlało ówczesny stan wiedzy z zakresu położnictwa. Przy jego tworzeniu uwzględniono faktyczny stan i realne możliwości organizacyjne i finansowe państwa, biorąc zarazem pod uwagę wieloletnie doświadczenie praktykujących już akuszerki. Instrukcja została przesłana Wydz. Lekarskiemu, „do urzędowej wiadomości i zastosowania się”⁵⁰. Sekre-

⁴⁶ Szczegółową charakterystykę przestępstwa „spędzenia płodu” (Rozdz. XVII, art. 128–132), zawiera praca: L. Pauli, *Austriacki kodeks karny z 1803 r. w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1833)*, cz. II, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1970, t. CCXXXIV, z. 46, s. 62–64. Na podstawie akt sądowych autor stwierdził, że zjawisko to miało znaczenie marginalne. Zapewne jednak fakty aborcji często pozostawały nieujawnione.

⁴⁷ *Wyciąg z prawa karnego w Rzeczypospolitej Krakowskiej obowiązującego*, WMK VI-58, k. 474–475.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 474–475. Powyższe przepisy odnosiły się do akuszerki prowadzących działalność bez zezwolenia, a także „akuszerki pokątnych”. Jeżeli czynu dopuścił się cudzoziemiec, po odbyciu kary podlegał on wydaleniu poza granice Wolnego Miasta Krakowa.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 475 (art. 243, cz. II Kodeksu karnego).

⁵⁰ Pismo Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych do Wydziału Lekarskiego z 14 VI 1842, nr 540, WL I 100; Pismo Senatu Rząd. do KRIN z 21 III 1842, nr 338, *ibidem*. Akuszerki o jej treści miał powiadomić Wydz. Spraw Wewnętrznych.

tarz dziennika głównego Senatu (Pisarzewski) złożył w kancelarii Wydz. Spraw Wewnętrznych 100 egzemplarzy instrukcji dla ich rozesłania akuszerkom oraz przedstawicielom zawodu lekarskiego⁵¹. Stosowne ogłoszenie ukazało się też w „Dzienniku Rządowym”⁵².

Należy zwrócić uwagę, że rękojmnią prawidłowego wykonywania zawodu akuszerki stanowiła również przysięga o następującej treści: „Ja... przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu jako powołana na urząd Akuszerki Wolnego Miasta Krakowa, Konstytucji Krajowej i Senatowi Rządzącemu wierną i posłuszną pozostaną, Zwierzchnikom moim, jakim z natury służby podlegać mi przyjdzie, wszelką powolność w pełnieniu odbieranych poleceń przyrzekam i wszelkich wiadomości w sztuce akuszerskiej, nauką bądź doświadczeniem nabytych, dla dobra publicznego i ratunku cierpiących używać nie omieszkam. Tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna męka Jego. Amen”⁵³.

Odnosnie wynagrodzenia położnych należy stwierdzić, że władze WMK zdawały sobie sprawę, iż dochody z działalności („korzyści z praktyki”) są niewystarczające do życia na względnie dobrym poziomie. Stąd akuszerkom rządowym wyznaczano kilkusetzłotowe (200–300) pensje, które Zgromadzenie Reprezentantów zapisywało w kolejnych ustawach budżetowych⁵⁴. W pierwszym, zatwierdzonym przez Komisję Organizacyjną budżecie przychodów i rozchodów dla akuszerki w Krakowie zapisano 200 zł, dla położnej okręgowej 400 zł⁵⁵. Identyczne kwoty znalazły się w budżetach na lata 1820/1821⁵⁶

⁵¹ Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Senatu Rząd. z 25 X 1842, nr 5541, WMK V-192, k. 955; Pismo Senatu do Wydz. Spraw Wewnętrznych i Pisarzewskiego z 28 X 1842, nr 5672, ibidem. Lekarze mieli uiścić opłatę 15 gr za jeden egzemplarz instrukcji. Akuszerki miały je otrzymać za pośrednictwem „właściwych urzędników”.

⁵² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 16 XI 1842, nr 4743, Dz. Rząd. WMK z 7 XII 1842, nr 133–134 s. 529. Informowano o możliwości odbioru tekstu wydrukowanej instrukcji.

⁵³ Rota przysięgi akuszerki rządowej A. Szuchowej z 25 VI 1817, WMK V-192, k. 1049. Ponieważ była ona niepiśmienna, podpis złożył za nią senator J. Mieroszewski. Zwraca uwagę wyznaniowy charakter ślubowania.

⁵⁴ Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Senatu Rząd. z 16 VIII 1829, WMK V-192, k. 1015–1016; Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Protomedyka, Biura Rachuby, Kasy Głównej i „Dziennika Rządowego” z 27 VIII 1829, nr 3920, ibidem, k. 1016, 1055.

⁵⁵ Uchwała Komisji Organizacyjnej z 14 VI 1816 (do nr 2106), *Zatwierdzenie Budżetu Rozchodów z epoki od 1 VI 1816 do 1 VII 1817*, „Budget Przychodów i Rozchodów Miasta Wolnego Krakowa i Jego Okręgu na Rok 1816/1817 przez Wysoką Komisję Organizacyjną ustanowiony”, ANK, WM 15, k. 206.

⁵⁶ *Budget Rozchodów na Rok 1820/21*, „Budgeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów

i 1824/1825⁵⁷. W budżecie z początku lat trzydziestych widniały następujące kwoty: akuszerka miejska – 200 zł, pierwsza akuszerka okręgowa – 300 zł, trzy dodatkowe akuszerki po 300 zł (razem 900 zł)⁵⁸. W ostatnim budżecie WMK zapisano pensje dla akuszerki miejskiej oraz pięciu akuszerok okręgowych⁵⁹.

Na podstawie danych urzędowych można stwierdzić, że liczba położnych, mimo wysiłków władz, rosła w niezbyt imponującym tempie. Opublikowany w 1842 r. wykaz akuszerok rządowych obejmował dziewięć nazwisk⁶⁰. Wyraźnie więcej, bo 24, było akuszerok prywatnych („wolną praktykę mających”)⁶¹. Kolejne ogłoszenie wymieniało nazwiska dalszych 16 kobiet⁶². W samym 1843 r. z wykonywania zawodu zrezygnowały jednak cztery akuszerki⁶³.

Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu z lat 1817/18-1826/27 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone”, ANK, WM 16, k. 298.

⁵⁷ *Budżet Rozchodów na Rok Etatowy 1824/25*, WM 16, k. 823.

⁵⁸ *Budżet Rozchodów na Rok 1833/37*, „Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów WMK i Jego Okręgu z lat 1833/37-1838/41 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone”, WM 20, k. 126-127. Zrównano wynagrodzenie dotychczasowej akuszerki okręgowej z nowo ustanowionymi.

⁵⁹ *Budżet Rozchodów przez Izbę Reprezentacyjną w roku 1844 uchwalony*, „Budżet w roku 1844 uchwalony do akt sejmowych należący”, WM 21, k. 8-9. Pensję akuszerki w Krakowie podwyższono do 300 złp, tyle samo zarabiała akuszerki okręgowe. Łącznie na ten cel wydatkowano 1800 złp.

⁶⁰ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 25 III 1842, nr 752 Dz. Rząd. WMK z 30 IV 1842, nr 36-37 s. 143-144. Były to: H. Gabrysiewiczowa (emerytowana), Ł. Wierzbicka (miejska), Franciszka Pokorska (przy Instytucie Położniczym), Antonina Kobyłańska (Lipowiec), Marianna Wadowska (Jaworzno), Karolina Pasińska (Mogiła), A. Schuch (Szuchowa; Chrzanów), A. Grodzicka (Trzebinia), Z. Kaltnerowa (Czernichów).

⁶¹ *Ibidem*, s. 144-145. Były to: Teresa Ausztynowa, Franciszka Burdzińska, Marianna Brzeszczyńska, Marianna Cielecka, Marianna Długoszewska, Katarzyna Durska, Rozalia Gelińska, Marianna Holtzerowa, Franciszka Jarocka, Bajla Jurkiewiczowa, Antonina Kowalska, B. Okręglińska, Anna Piasecka, Barbara Przybyłowiczowa, Marianna Radkiewiczowa, Anna Skalska, Sturzowa, Sora Sandecka, Józefa Siepielowiczowa, Agnieszka Szymańska, Zofia Voltaire, Barbara Ziemińska, Krystyna Zwolińska, Apolonia Zemłowska.

⁶² Obwieszczenie Senatu Rząd. z 30 I 1843 Dz. Rząd. z 18 II 1843, nr 21-23, s. 44. Były to: Izabella Białkowska, Elżbieta Czuprańska, Aurelia Du Laurans, Rozalia Ebert, Maria Homme, Honorata Królikowska, Józef Malicka, Rachel Mondscheinowa, Magdalena Matuszewiczowa, Rozalia Majerska, Joanna Maliszewska, Ludwika Mąkowiczowa, Marianna Puchalska, Karolina Prausowa, Józefa Szenertowa, Katarzyna Wawrzynkowska.

⁶³ Obwieszczenie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 30 XI 1843, nr 9988, Dz. Rząd. WMK z 13 I 1844, nr 5-6, s. 13. Były to: Wawrzynkowska, Mąkowiczowa, Majewska i Homme.

Uprawnione wydaje się stwierdzenie, że z punktu widzenia zdrowotności mieszkank WMK kluczowy był problem fachowości akuserek; jak już powiedziano, powszechnym zjawiskiem, zwłaszcza we wsiach okręgowych, było udzielanie pomocy akuszerijnej przez kobiety niemające formalnego przygotowania w tym kierunku. Braki w wykształceniu można było wszakże uzupełnić w ramach wykładów uniwersyteckich, prowadzonych na Wydziale Lekarskim UJ. Zarówno władze uczelni, jak też rząd starały się stworzyć odpowiednie warunki do nabywania wiedzy za zakresu położnictwa. Kobiety, które ukończyły wymagane kursy, mogły praktykować jako „akuszerki patentowane” („dyplomowane”, „egzaminowane”). Za znawcą problematyki można stwierdzić, że uczennic położnictwa było niezbyt wiele, zazwyczaj kilka-kilkanaście rocznie⁶⁴. Sporządzona przez niego lista akuserek wypromowanych na Wydz. Lekarskim (w latach 1814/1815–1844/1845) obejmuje nazwiska 171 uczennic⁶⁵, przy czym niezbędne jest uzupełnienie sporządzonego zestawienia nazwiskiem Marianny Balwierzowej (1847 r.)⁶⁶. Jeśli chodzi o pochodzenie uczennic, to połowa pochodziła z Krakowa bądź okręgu, jedna czwarta z Galicji, reszta z Królestwa Polskiego (w tym dwie z Warszawy), Wiednia i Janowa na Litwie. 10% stanowiły Żydówki. Były to najczęściej kobiety dojrzałe (ok. 30 lat), mężatki, żyjące z „pracy rąk” bądź „pozostające przy mężu”. Kobiety z Krakowa najczęściej pochodziły z rodzin mieszczańskich, często były sierotami bądź półsierotami, Żydówki wywodziły się z rodzin drobnych pośredników i handlarzy, wśród akuserek spoza Krakowa widzimy niemalże wyłącznie kobiety pochodzenia włościańskiego. Na podstawie „Urządzenia UJ” z 1818 r. od uczennic wymagano umiejętności czytania i pisania. Większość absolwentek po zakończonej edukacji wracała w rodzinne strony, nierzadko dochodząc do pozycji akuszerki rządowej⁶⁷.

Osoby uzyskujące kwalifikacje medyczne na UJ, w tym kończące kursy akuszerki, były monitorowane przez władze rządowe. O sporządzenie wykazów

⁶⁴ Z. Gajda, *Nauczanie medycyny na Wydziale Lekarskim...*, s. 89.

⁶⁵ Z. Gajda, *Z życia młodzieży medycznej WMK Krakowa*, Kraków 1999, s. 121–123.

⁶⁶ Pismo M. Balwierzowej do Wydz. Lekarskiego z 3 XII 1847, WL I 96 (prośba o wyznaczenie egzaminu ścisłego z akuszerii). Akta akuserek znajdują się w AUJ, sygn. WL I 96, WL I 97 („Akta akuserek 1799–1847, Układ alfabetyczny F–M”) oraz WL I 98 („Akta akuserek 1798–1847, Układ alfabetyczny N–Ż”).

⁶⁷ Z. Gajda, *Nauczanie medycyny...*, s. 89 oraz tabela na s. 95; podobnie: Z. Gajda, *Z życia młodzieży medycznej WMK Krakowa...*, s. 12–13. Zmiany ilościowe w poszczególnych latach mają cechę przypadkowości; widoczny wzrost liczby słuchaczek nastąpił w związku z uregulowaniem sytuacji kliniki położniczej.

osób „zaszczyconych tytułami z zakresu medycyny, chirurgii, akuszerii, dentystryki i okulistyki”, występowało do władz uniwersyteckich (Rektor UJ), korzystając z pośrednictwa Komisarza Rządowego⁶⁸. Co ciekawe, przedstawiciele powyższych zawodów na bieżąco wpisywano do „ksiąg ludności”⁶⁹. Znajdowali się także w rejestrach prowadzonych przez władze policyjno-lekarskie⁷⁰. Wykazy akuszerki otrzymywał Wydz. Spraw Wewnętrznych⁷¹. Ich działalność była więc przedmiotem troski władz; zastrzeżenia budziły najczęściej kobiety niemające odpowiednich kwalifikacji, świadczące usługi bez „konsensu wolnej praktyki”. Powszechność tego zjawiska dostrzegł w 1835 r. Fizyk Miejski, donosząc o tym wydziałowi. Rząd wyznaczył wówczas termin, w którym należało przedłożyć „dowody na posiadanie kwalifikacji sztuki położniczej”⁷².

Odnosnie programu nauczania w ogólności można powiedzieć, że w WMK uczennice akuszerii corocznie zapisywały się na wykłady właściwego profesora, odbywając przy okazji praktykę w kierowanej przez niego klinice. Zajęcia odbywały się wspólnie ze studentami medycyny i chirurgii niższej; naukę kończył egzamin, złożenie przysięgi i uzyskanie patentu. Na zajęciach nierzadko pojawiały się kobiety niemające specjalistycznego wykształcenia, a jedynie pewną praktykę. W 1833 r. szkolenie przedłużono do dwóch lat. Postanowienie to nie zostało jednak wówczas zrealizowane, z powodu odebrania Wydz. Lekarskiemu budynków kliniki położniczej⁷³.

⁶⁸ Zob. Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Rektora UJ z 17 IV 1833, nr 2629, AUJ, „Spisy doktorów, magistrów i akuszerki praktykujących XI 1804; III 1811-I 1845”, WL I 101, k. nspg; Pismo Rektora UJ do Wydz. Lekarskiego z 3 V 1833, nr 431, ibidem; Pismo dziekana Wydz. Lekarskiego z 8 VIII 1833, ibidem; Pismo KRIN do dziekana Wydz. Lekarskiego z 12 VII 1838, nr 626, ibidem; Pismo Senatu Rząd. do KRIN z 6 VII 1838, nr 3587, ibidem.

⁶⁹ Pismo Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych do Wydz. Lekarskiego z 8 III 1841, nr 242, WL I 101, k. nspg. Nadesłane wykazy obejmowały doktorów medycyny, magistrów chirurgii oraz akuszerki.

⁷⁰ Pismo Wydz. Lekarskiego do Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych z 7 VI 1841, nr 27, WL I 101, k. nspg. Wydz. Spraw Wewnętrznych przesłano wówczas trzy wykazy, ułożone przez Protomedyka, Dyрекcję Policji oraz nieustalonego z nazwiska urzędnika.

⁷¹ Pismo Komisarza Rządowego Instytutów Naukowych do Wydz. Lekarskiego z 8 I 1845, nr 21, WL I 101, k. nspg. Wydział zażądał wykazu akuszerki, którym wydano patenty od 1 I 1843.

⁷² Obwieszczenie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 16 IX 1835, nr 6396, Dz. Rząd. WMK z 26 IX 1835, nr 37, s. 144. Termin upływał 1 X 1835 r. Niedopełnienie powyższego wymogu skutkowało zakazem dalszej działalności oraz surowymi karami finansowymi.

⁷³ Z. Gajda, *Nauczanie medycyny...*, s. 114–115. Szkolenie miało obejmować „przysłu-

Program nauczania prof. Woźniakowskiego obejmował trzy przedmioty: sztukę położniczą teoretyczną z praktyczną, naukę o chorobach kobiet i naukę o chorobach dzieci. Nauczanie położnictwa obejmowało wykład, demonstracje narzędzi położniczych oraz ćwiczenia na fantomie. Odbywały się również zajęcia w klinice⁷⁴. W materiałach archiwalnych zachował się m.in. protokół „egzaminu ścisłego teoretyczno-praktycznego” Rozalii Majerskiej, ubiegającej się o stopień „położnej praktycznej”. Egzamin obejmował położnictwo teoretyczne i praktyczne⁷⁵. Początkowo zajęcia odbywały się w klinice położniczej szpitala św. Łazarza, którym zarządzały siostry zakonne⁷⁶. Panujące tam warunki były dość trudne, jako że klinika mieściła się w zabudowaniach klasztornych (siedem sali zakonnych), obejmując 3 łóżka dla kobiet brzemiennych, 5 dla rodzących, 7 dla położnic i 2 dla kobiet chorych. W dwóch salach mieścił się oddział mamek i noworodków (10 łóżek i 10 kolebek)⁷⁷. W 1827 r. z inicjatywy Józefa Macieja Brodowicza nastąpiło przeniesienie kliniki lekarskiej, chirurgicznej i położniczej do nowego gmachu, ofiarowanego przez członków rozwiązanej loży wolnomularskiej. Budynek posiadał 24 łóżka, dysponując własnym zapleczem technicznym⁷⁸. Na początku lat trzydziestych władze uniwersytetu

chiwanie się w klinice położniczej” oraz uczęszczanie na wykłady z akuszerii teoretycznej; po tym miała nastąpić 4-miesięczna praktyka w klinice. Klinika położnicza mieściła się zresztą wcześniej, do 1827 r., w szpitalu św. Łazarza.

⁷⁴ Zob. szerzej Z. Gajda, *Nauczanie medycyny...*, s. 105–106, 154–157 (autor omawia m.in. stosowane podręczniki). Zob. też *Rozkład nauk na Katedry i Profesorów Wydziału Lekarskiego, z rozmiarem kursów ogólnych i szczególnych, wyliczeniem przedmiotów jakich i oznaczeniem porządku podług którego takowych słuchać obowiązani są uczniowie każdej klasy tegoż Wydziału, zanim do ubiegania się o zamierzone sobie godności lub stopnie Akademickie dopuszczeni być mogą* z 1 VII 1825, AUJ, „Akta organizacyjne i ogólne X 1802-IV 1849”, WL I 31.

⁷⁵ Protokół posiedzenia Wydz. Lekarskiego z 30 IV 1841, AUJ, „Protokoły posiedzeń i egzaminów 1840/41”, WL I 22, k. nspg; *Zdania Jj. PP. Professorów i Examinatorów* z 30 IV 1841, ibidem. Ponieważ odpowiedzi były zadowalające, R. Majerska z obu dyscyplin uzyskała ocenę bardzo dobrą. Uchwalono więc odebranie przysięgi i wydanie patentu.

⁷⁶ Z. Gajda, *Rys historii nauczania medycyny w Krakowie*, [w:] *Dzieje nauczania medycyny na ziemiach polskich*, red. M. Żydowo, Kraków 2001, s. 80. Śmiertelność niemowląt była bardzo wysoka do początku lat trzydziestych XIX w.

⁷⁷ E. Waszyński, *Ginekologia i położnictwo...*, s. 359–360. W klinice był również gabinet antropologiczny, w którym przechowywano zakonserwowane w spirytusie płody z wadami wrodzonymi.

⁷⁸ K. Lejman, *Zarys dziejów Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie od reformy Kołłątaja do lat sześćdziesiątych XIX wieku*, [w:] *Sześćsetlecie medycyny krakowskiej*, t. II: *Historia katedr*, red. L. Tochowicz, Kraków 1964, s. 84–85, 87; S. Schwarz, *Nauka*

musiały jednak zwrócić budynek. W związku z tym, w 1834 r. Wielka Rada UJ wystąpiła do władz rządowych o udostępnienie pod klinikę położnictwa dwóch sali w szpitalu św. Łazarza, stwierdzając że jest to jedyny sposób zapewnienia studentom i uczennicom akuszerii możliwości uczenia się na zajęciach⁷⁹.

Nieco wcześniej, w 1833 r., Komisja Reorganizacyjna zgodziła się na podział szpitala na trzy oddziały: chorób wewnętrznych, chorób zewnętrznych oraz chorób kobiecych i położnictwa („kobiet ciężarnych i podrzutków”); w tym ostatnim miała się znaleźć klinika zarządzana („opatrywana”) przez profesora akuszerii oraz jego adiunkta. Senat uznał, że ponieważ „uchylono” klinikę akuszerii w ramach klinik uniwersyteckich, zajęcia powinny się odbywać w szpitalu św. Łazarza. Komisarz Rządowy wraz z Inspektorem Budownictwa mieli, w porozumieniu z przełożoną siostrą miłosierdzia, odebrać pomieszczenia odpowiadające zakresłonemu wyżej celowi⁸⁰. W początkach 1835 r. polecono profesorowi akuszerii porozumieć się („ulożyć się”) z siostrą przełożoną, odnośnie uporządkowania pomieszczeń w ten sposób, aby nie ucierpiała „przystojność powadze miejsca przez Zgromadzenie Zakonnice zajmowanego”⁸¹. Jednakże jeszcze w raporcie z 1838 r. Protomedyk informował o „zasadniczych trudnościach” w realizacji tego zadania, a także priorytetowej konieczności uniknięcia „narażenia pacjentów na zagrożenie życia”⁸².

W powyższej sytuacji akuszerki były zdane na prywatne praktykowanie u bardziej doświadczonych koleżanek, bez możliwości odbycia praktyk przewi-

i nauczania położnictwa i chorób kobiecych na Krakowskim Wydziale Lekarskim, [w:] ibidem, s. 287–312.

⁷⁹ Pismo KRIN do Wydz. Lekarskiego z 14 X 1834, nr 905, AUJ, „Kliniki uniwersyteckie XI 1804-I 1841”, „Klinika położnicza z powrotem w szpitalu św. Łazarza (1834–1837)”, WL I 56; Pismo Senatu Rząd. do KRIN z 16 VII 1834, nr 4062, ibidem.

⁸⁰ Pismo KRIN do dziekana Wydz. Lekarskiego z 16 X 1834, nr 731, WL I 56; Pismo Senatu Rząd. do KRIN z 14 X 1834, nr 6070; ibidem; Pismo Komisji Reorganizacyjnej do Senatu Rząd. z 25 IX 1833. O konieczności adaptacji budynków powiadomiono również Konsystorz Generalny Diecezji Krakowskiej oraz Radę Gospodarczą Szpitala św. Łazarza.

⁸¹ Pismo KRIN do dziekana Wydz. Lekarskiego z 5 I 1835, nr 7, WL I 56; Pismo Senatu Rząd. do KRIN z 30 XII 1834, nr 6050; ibidem. W razie komplikacji, pośrednikiem w sporze miał być Protomedyk, któremu nakazano zdawanie bieżących raportów o rozwoju sytuacji. Najważniejsze było „wskazanie sal, do czasu wybudowania osobnego pawilonu”.

⁸² Pismo KRIN do dziekana Wydz. Lekarskiego z 24 III 1838, nr 238, WL I 56; Pismo Senatu Rząd. do KRIN z 19 III 1838, nr 1393; ibidem. Protomedyk sugerował utrzymanie wykładów w dotychczasowym Instytucie Klinikczym, przez wzgląd na konieczność ciągłego kształcenia akuserek.

dzianych po II roku studiów oraz uzyskania w ten sposób dyplomu. Kilka uczennic, które zaliczyły II rok studiów (A. Kowalska, M. Homme, A. Szpilitowska, J. Malicka) wniosło nawet zażalenie do dziekana Macieja J. Brodowicza. Uznał on jednak, oczekując w istocie na przyspieszenie organizacji kliniki w szpitalu św. Łazarza, że zgodnie z wymogami statutu nie można im wydać patentu. Z powodu odbycia praktyk prywatnych oraz ubóstwa uczennic, prezes Senatu nakazał wydanie patentów. Brodowicz ponownie odmówił, nie chcąc tworzyć precedensu, a w rzeczywistości wzmóc nacisk na Senat w sprawie sfinansowania kliniki przy oddziale położniczym szpitala św. Łazarza. Ostatecznie, wskutek uruchomienia kliniki, kobietom umożliwiono uzyskanie dyplomów. Akuszerki miały odąd możliwość przedkładania zaświadczeń z zakresu położnictwa teoretycznego i praktycznego, przed przystąpieniem do egzaminu końcowego; wymagane było również zaświadczenie o umiejętności szczepienia ospy⁸³.

Na zakończenie należy dodać, że akuszerki rządowe, podobnie zresztą jak cała „policja medycyna”, kontynuowały działalność po likwidacji WMK i jego inkorporacji do monarchii Habsburgów, w latach 1846/1847⁸⁴. Będąca następczynią Senatu Rada Administracyjna udzieliła konsensów na działalność dla Brendli Gluck i Ludwiki Chachurskiej⁸⁵. Rada korzystała też z przysługującego jej prawa rozłożenia opłaty stemplowej na raty, a nawet jej umorzenia w stosunku do kobiet ubogich. Powyższe okoliczności zaistniały w sprawie Marianny Jareckiej⁸⁶. Akuszerki wraz z całym systemem ich szkole-

⁸³ Z. Gajda, *Nauczanie medycyny...*, s. 115–116. Prezesem Senatu był Kasper Wielogłowski. Sztukę szczepienia ospy dla akuszerki nakazano profesorowi akuszerii omawiać od 1818 r.

⁸⁴ O przeobrażeniach w administracji po upadku powstania krakowskiego zob. M. Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Z dziejów XIX-wiecznej administracji krakowskiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, t. XIV, s. 145–171; O sytuacji w Krakowie zob. J. Purchla, *Kraków u progu autonomii galicyjskiej*, „Rocznik Krakowski” 1990, t. LVI, s. 170–171.

⁸⁵ Pismo Rady Administracyjnej do B. Gluck z 16 IV 1852, nr 4627, WMK V-192, k. 935; Pismo B. Gluck do Rady Administracyjnej z 31 III 1852 (do nr 4627), ibidem; Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 14 IX 1846, nr 4413 (do nr 6605), ibidem, k. 1339; Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do L. Chachurskiej i Dyrekcji Policji z 23 IX 1846, nr 6605, ibidem, k. 1340. Opłata stemplowa od nominacji wynosiła 50 złp. O udzieleniu zezwolenia poinformowano Dyrekcję Policji.

⁸⁶ Pismo M. Jareckiej do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 2 V 1846, WMK V-192, k. 1343; Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do M. Jareckiej z 13 V 1846, nr 2576, ibidem. Jarecka dołączyła „świadczenie ubóstwa” (wystawione przez urząd gromadzki i poparte przez proboszcza), które potwierdzało jej niskie dochody oraz konieczność utrzymania ośmiorga dzieci.

nia prowadziły działalność w dalszych latach, po likwidacji Rady Administracyjnej oraz Rady Miejskiej, jako ostatnich instytucji o polskim rodowodzie⁸⁷. Pierwszą z wymienionych zastąpił Urząd Obwodowy (Kreisamt), obejmujący swoim zasięgiem Wielkie Księstwo Krakowskie. W 1853 r. powołano też Magistrat, podporządkowany Komisji Gubernialnej. Tą ostatnią zastąpił Rząd Krajowy dla Galicji Zachodniej⁸⁸.

SUMMARY

This article presented an activity of government midwives in the Free City of Cracow (1815–1846), including the professional qualifications of the midwife, their salary and rules of professional liability. A detailed analysis of the competence of midwives has been made, also therein rules of receiving childbirth, ways of responding to the threat to health and life of mother and child, equipping with obstetric tools etc. The principles of government supervision (Protomedic, City Physicist, District Physicist) over midwives are also discussed. Fundamental importance for the study were the documents kept at the National Archives in Cracow, official journals and also studies of the history of medicine on Polish lands.

Keywords: Free State of Cracow, midwife (accoucheuse), obstetrics (tocology), medical care

⁸⁷ B. Urbanek, *Droga do zawodu akuszerki na ziemiach polskich w XIX w. (w zaborze rosyjskim i austriackim)*, [w:] *Zawód położnej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Katowice 2004, s. 27–28.

⁸⁸ Zob. szerzej: J. Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa w latach 1853–1866*, „Biblioteka Krakowska” 1958, nr 112, s. 356–366; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 199–200. Rząd Krajowy utworzono w 1854 r.